

TERBE ERIKA

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest,
terbe.erika@btk.elte.hu

Műveltség, életmód, nyelvhasználat a Batthyány- udvarban^{*}

Abstract

Culture, way of life, usage in the court of the Batthyany

Personal letters are an important source in studying Middle Hungarian language use. Though they are written records, they reflect the spoken language, mostly in accordance with the skills and competence of the letter writer. This paper is a case study examining the letters of a 16th century aristocrat, Ferenc Batthyany, governor of Croatia. The letters describe everyday life and show correspondence as a mean of maintaining personal relations.

The introductory formulae of the letters: salutations, titles, addresses etc. throw light on the social relationships between the corresponding partners, while the composition of the letters registers idiomatic usage. The less formal language of the letters allows the occurrence of the elements of everyday stylistic levels: idioms, proverbs, phrases of communicative situations, commonplaces and even rude or indecent expressions.

Keywords: missive, usage, spoken language elements, dialect mixing, language tolerance

1. A 16. század első felében, a Mohács előtti évtizedekben a budai királyi udvar elismertsége és tekintélye erősen megingott, a Jagelló-uralkodók idején gazdasági krízis, feudális anarchia jellemezte a Magyar Királyságot. Noha a korábbi korszak humanista hagyományai folytatódtak – ekkor indul útjára a Mátyás-mítosz, megjelennek Janus Pannonius verseinek kiadásai Bécsben (1512) és Bázélban (1516), továbbra is zajlanak az építkezések, művelt humanisták, történetírók élnek a királyi udvarban – a királyi palota egyre inkább a fényűző ünnepek, könnyed szórakozások, lovagi tornák színhelyévé vált.

* A dolgozat az OTKA 81537 pályázatának támogatásával készült.

A méltatlan helyzettel a korabeli történetírók – Forgách Ferenc és Szerémi György – is sokat foglalkoztak, meglehetősen rossz színben tüntetve fel az udvari életet. Az igencsak szókimondó Szerémi például egyhelyütt ezt írja: „Nemde Mária királyné bordélyházzá tette a várat udvarhölgyeivel.” (Szerémi 1961: 104.)

A királyi udvar hanyatlásával párhuzamosan a műveltség újabb formái mutatkoztak. Egyre több könyvkereskedő jelent meg Budán, akik külföldi nyomdák kiadványait árusították, és egyre erőteljesebben jelent meg az az egyházi és világi értelmiségi réteg, amelyik kereste és vásárolta ezeket a köteteket, majd pedig az ebből szerzett ismereteket széles körben terjesztette.

Mivel az uralkodó politikai és gazdasági ereje meggyengült, a hatalmi reprezentáció a tudomány és a kultúra támogatását sem tudta vállalni, új szellemi központok jöttek létre. Az egyházi és világi méltóságok környezetében alakultak ki azok a körök, amelyek a műveltség új terjesztői lettek. Ennek az újfajta szellemi építkezésnek egyik fontos helyszíne az iskola, amelyekből egyre több van a szabad királyi városokban és a mezővárosokban is, aminek köszönhetően a tudás és műveltség sokak számára vált elérhetővé. Ebben az időben nagyon sok fiatal indult külföldi egyetemi tanulmányútra, egyre több helyre jutottak el, és egyre több patrónus tartotta fontosnak, hogy magasan képzett deákok, sáfárok, tisztartók legyenek szolgálatukban (Bitskey 1998: 223).

2. A királyi udvar hanyatlásának folyamatát a mohácsi tragédia felgyorsította, Buda eleste 1541-ben pedig lezárta. A hódoltság korában politikai és kulturális központ nélkül maradt a három részre szakadt királyság. Míg Erdélyben a kényszerű körülmények között létrejövő fejedelemségnek az irányítása Gyulaférvárra került, a királyi részen ilyen centrum nem alakult ki, e helyett egyes főnemesi udvarok váltak műveltségi központokká. A főnemesi családok közül többen is Mohács után emelkedtek ki a köznemesi rétegből, akik vitézséggel, politikai ügyeskedéssel vagy előnyös házasságkötéssel (estleg is-is) hatalmas vagyonra és politikai befolyásra tettek szert. A legjelentősebbek központok Felső-Magyarországon a Rákóczi, Báthory és Csáky, Alsó-Magyarországon az Illésházy, Thurzó, Forgách és Pálffy, a Dunántúlon az Esterházy, Nádasdy, Erdődy és a Batthyány család tagjai körül jöttek létre.

A főúri udvar szervezésénél valószínűleg az egykori királyi udvar szolgált mintaként, a gazdasági és politikai hatalomra szert tevő főurak hatalmi reprezentációjának fontos eleme lett a tudomány és a művészetek támogatása.

Emellett létrehozták a saját udvartartásukat is. A kiterjedt rokonság közelebbi és távolabbi tagjai töltötték be a patriarkálisan irányított közösség életében a különböző tisztségeket. A birtokos nemesség tagjai familiáris szolgálat vállalásával saját társadalmi felemelkedésüket és vagyoni gyarapodásukat, valamint a főúri udvar gazdasági és társadalmi tekintélyének erősítését segítették. (Bitskey 1998: 223; Koltai 2012: 29.)

Az udvar tágabb környezetéhez tartozott a birtokokat igazgató prefektus, az udvari katonaság, és az a jogtudó értelmiség, amely a főúrnak a politikai életben vállalt tisztségeinek ellátásában segítkezett. Az udvar tekintélyét emelte, ha ott minél több nemesifjú és kisasszony nevelkedett. Amikor egy jeles tanítót, prédikátort vagy tudóst sikerült az udvarhoz szerződtetni, a tágabb rokoni és baráti körből is odaküldték az ifjakat tanulni, tapasztalatokat szerezni, nyelveket tanulni. A tehetségesebbek ezt követően indultak külföldi peregrinációra vagy kerültek a bécsi udvarba apródnak a majdani politikai és hadi pályafutás reményében. A kellő műveltségre, háziaasszonyi ismeretekre szert tevő leányok pedig az előnyös házasságkötésben bizakodhattak. Patrónusaik támogatása kiterjedt a külföldi tanulmányok finanszírozására és a megfelelő házastárs kiválasztására is (Bitskey 1998: 225–226).

3. Az így kialakuló főúri udvarok több évszázadra meghatározó színhelyei lesznek a magyar művelődéstörténetnek. Működésük kezdeti szakaszáról, megalapítójukról azonban elég kevés ismeretünk van. Ezért tartottam fontosnak, hogy bepillantást nyújtsak ebbe a közegbe, amely otthont ad a tudásra, művelődésre vágyóknak. Munkám központi alakja a Nyugat-Dunántúlon található németújvári udvar életre keltője és hosszú ideig meghatározó ura, Batthyány Ferenc.

Egy szellemi központ létrehozása nem csupán elhatározás és nem feltétlenül csak pénz kérdése. A legfőbb vonzerő az egyéniség – az, akit személyes kisugárzása, műveltsége alkalmassá teszi környezetének irányítására, aki tekintélyét mások hasznára is fordítja.

A fennmaradt források szerint Batthyány Ferencre illik a leírás.

Nádasdy Tamás mellett a 16. századi Nyugat-Dunántúl nagyura, németújvári udvara fontos gazdasági, politikai és műveltségi központ, ő maga a 16. századi Magyarország történetének egyik meghatározó alakja volt.

Tetteiről, gondolatairól és nem utolsósorban egyéniségéről levelei árulkodnak. A levéltári adatok szerint kiterjedt levelezést folytatott, de elsősorban latinul. A Batthyány család levéltárában 240 db levél található, ebből 49 magyar nyelvű, 3 német, a többi latin (OL P 1314 Batthyány misszilisek no. 3487–3728). A magyar nyelvű levelekből 34 db a Hegedűs–Papp szerkesztette Középkori leveleink 1541-ig című kötetben megjelent, 14 levele kiadatlan még.

4. Amikor egy jeles személyiség életútját, munkásságát szeretnénk bemutatni, többféle tudomány metszéspontját érintjük: történelem, irodalom, nyelvészet egyaránt fontos lehet a portré felvázolásához. Noha munkám nyelvészeti szempontú elemzés, a társtudományok által feltárt ismeretek segítenek tágabb kontextusba helyezni a nyelvhasználati megfigyeléseket.

A történeti nyelvészeti elemzések esetében többnyire megkerülhetetlen a nyelven kívüli tényezők vizsgálata, ugyanis a nyelvhasználati sajátságok szoros

összefüggésben állhatnak a beszélők életkörülményeivel. Mivel a 16. századi nyelvhasználatot erősen meghatározzák a nyelvföldrajzi tényezők, ezért mindenképpen tisztázandó, hogy a vizsgált személyt milyen nyelvi hatások érhették élete során.

A Batthyány-család székhelye a 16. század közepétől Németújvár. Az első kérdés, amely felmerül, miként került a családhoz, milyen erős, milyen mély a kötődés, nyelvi szempontból feltételezhető-e kapcsolat a tulajdonosok nyelvhasználatára és a környék nyelvjárására között. Településtörténeti, népiségtörténeti, politikátörténeti és természetesen nyelvészeti vonatkozások „metszéspontja” már maga a helyszín vizsgálata is.

A vár semmi esetre sem nevezhető ősi fészeknek, ugyanis 1524-ben kapta udvari kapcsolatainak köszönhetően Batthyány Ferenc, miután Újlaki Lőrinc örökös nélkül hunyt el.

A Batthyányaknak korábban Veszprém, Zala, Esztergom és Somogy megyében voltak kisebb birtokaik, a 14. század végén szerezték meg Batthyányt, ahonnan a család később a nevet kapta. A középnemesi család Batthyány Boldizsár révén a 15. század végén emelkedett főnemesi rangra és szerzett nagy birtokokat Szlavóniában. Fia, Batthyány Ferenc 1528-ban megkapta a rohonc–szalónaki kettős birtokot (igaz, ezt csak 1544-ben tudta teljesen elfoglalni), és ezzel a családi birtok súlypontja Vas megyébe került (Terbe 2010: 27–29).

Németújvár már a korabeli határok szerint is peremvidéknek számított, nyugaton a németségi területtel, délen a horvát–szlavón vidékkel volt határos. Ráadásul a folyamatos betelepítések miatt változott is a lakosság összetétele. Például az 1532-es török támadás során falvak sora vált lakatlanná, így a török elől menekülő horvátok befogadásával és letelepítésével a korábbi etnikai határok megváltoztak. A különböző nyelvek, nyelvjárások egymás mellett élése megszokott jelenség az ott élők körében. Az 1538–39-es betelepülés körülményeit Batthyány Ferenc leveleiből ismerjük: „*a szegény póroknak, kik fel akarnak jönni, azoknak szereztess szekereket, és vitesd Toronyig*”, „*szegény néppel, kik feljönnek mindoha egy kapun állót küldjenek Kőig vagy Toronyig, és hadd meg hogy jó módon költöztessék őket onnan jobb szerrel mint minap ezeket kik ide jöttek mostanra*”¹ (Hegedüs–Papp 1991: 382).

A nyelvhasználati, nyelvjárás kérdéseket illetően megállapíthatjuk: teljesen véletlen az, hogy a Batthyány család központja Németújvár lett, így nem várható el semmiféle nyelvjárás hasonlóság a beköltözők és a városban lakók nyelve között.

¹ Az idézeteket a könnyebb érthetőség kedvéért modern helyesírásba tettem át. A megadott források betűhű formában közlik a leveleket.

Ez a tény is azt bizonyítja, hogy egy adott történeti korban, egy adott településből fennmaradt írott emlékek nem feltétlenül tükrözik az adott terület nyelvjárását – másként fogalmazva, az adott területen élők nyelvjárása nem egyenlő egy terület nyelvjárási sajátosságaival.

Ennek a nyelvi sokszínűségnek van egy másik vetülete is. Batthyány Ferencnek és feleségének, Svetkovics Katalinnak a leveleit nagyrészt deákok írták, a levelek között van *i-ző*, *é-ző*, *ö-ző* levél is (Terbe 2010). Vagyis az udvarban gond nélkül megfértek egymás mellett a különböző nyelvjárású sajtásokat mutató deákok, a nyelvjárások keveredését természetes jelenségként kezelték.

Úgy tűnik, a nyelvi egységesülés korai fázisában a nyelvi tolerancia megenyhőbb az egyéni nyelvhasználattal szemben. Azonban erre vonatkozó megjegyzést nem találtam a levelekben, így csak korlátozott érvényű véleményt lehet formálni.

5. A család birtoktörténete már előrevetíti, hogy a legfőbb szereplő nem köthető egyetlen helyszínhez és egyetlen társadalmi közeget. Batthyány Ferenc 1497-ben született, tekintélyes középirtokos apja révén már gyermekkorától a királyi udvarban élt. II. Lajossal nevelkedett együtt, akivel később baráti viszonyban állt. Gyorsan emelkedett a ranglétrán: 1514-ben királyi kamarás, 1519-ben főpohárnok, majd 25 évesen, 1522-ben horvát, dalmát, szlavón bán lett. A feljegyzések szerint nagytermetű, erős ember volt, az udvari lovagi tornák ünnepléte szereplője. Vörösmárvány síremléke megőrizte alakját a németújvári ferences templom oldalfalában. A mohácsi csatában az ország egyik főméltóságaként, bántársával Tahy Jánossal együtt a támadó jobb szárnyat vezette, a vereség után sikerült elmenekülnie (Koltai 2012: 37–48; Terbe 2010: 24–27).

Mária királyné udvarhölgyét, Svetkovics Katalint vette feleségül 1524-ben. Svetkovics Katalin származása, életútja több ponton is bizonytalan. A jelenkor számára kevésbé ismert család kapcsolatrendszere horvát és krajnai rokonságot mutat. Több testvérét ismerjük, házasságaik révén egész sereg köznemesi, főúri famíliával került kapcsolatba (Terbe 2010: 18–23). Némileg árnyalják a róla kialakult képet a kortárs történétírók feljegyzései. Forgách Ferenc krónikája Batthyány Ferencsel kapcsolatban azt írja, hogy Lajos király Németújvár és Szalónak várával gazdagította, igen vagyonossá téve, ugyanis az udvarhölgyek közül egy kétes családból származó, vele közeli rokonságban lévő nőt vett feleségül [A latin szöveget Vladár Zsuzsa fordításában közöltem]. (Forgách 1866: 350–351.)

Batthyány Ferenc életének leghomályosabb időszaka a Mohács utáni esztendő. A rekonstruálható történések alapján elég ellentmondásos – de az adott korokban korántsem példanélküli – magatartás rajzolódik ki. Egy év alatt többször is pártot váltott Batthyány, I. Ferdinánd és Szapolyai János is próbálta megnyerni hívének. 1527 tavaszáig Ferdinánd pártján áll, de ez inkább tekinthe-

tő kivárásnak, mintsem valós elkötelezettségnek. November 11-én jelen van Szapolyai János király fehérvári koronázásán, de Mária királyné hívására megszökik Budáról és 1526. november második felében Köpcsényben 6000 aranyért hűséget esküszik Ferdinándnak. Ezt követően részt vesz a pozsonyi országgyűlésen, ahol Ferdinándot választják királlyá december 17-én. Mivel Ferdinánd a köpcsényi szerződésben vállalt összeg kifizetését nem tudja időben teljesíteni, ezért 1527 márciusában Batthyány azzal fenyegetőzik, hogy „holnap” áttér János királyhoz, ha „ma” nem kapja meg a pénzt. Végül Mária királyné fizeti ki a tartozást március 13-án. Batthyány még megvárja, amíg báni fizetését is megkapja Ferdinándtól, majd július 2-a után pénzhiányra hivatkozva lemond báni tisztéről. Néhány napra rá János királytól késmárki birtokot kap adományul.

Bár úgy tűnik, hogy Szapolyai mellé áll, végül Ferdinánd híve lett, és 1527-ben megkapta Szalónak és Rohonc várát a hozzájuk tartozó birtokokkal együtt, amelyeket hosszas pereskedés után csak 1544-ben vehetett birtokba. Az 1540-es évektől visszvonult a birtokára, és mint Vas megyei ispán vett részt a közéletben. Ezt követően vált Németújvár jóhírű udvarrá és alakult ki az az udvartartás, amelyről sok feljegyzés maradt.

Idős korában sokat betegeskedett, 1566. november 29-én halt meg (Hegedüs–Papp 1991: 147–148; Koltai 2012: 40–48).

6. A nagytekintélyű bán egyénisége, műveltsége, nyelvhasználata minden bizonnyal rányomta bélyegét a főúri udvarban kialakított szokásokra, szemléletre.

A fennmaradt iratok alapján nem lehet megállapítani, hogy Batthyány Ferenc milyen nyelvi közegből származott, de az bizonyos, hogy többféle nyelvi, műveltségi hatás érte. Az is tényként kezelhető, hogy környezetében nem ritka a több nyelv ismerete és használata, elsősorban a latin és a német nyelv jelenik meg a magyar mellett, azonban a 16. század első felében még mindig a latin a legfontosabb közvetítő nyelv.

Batthyány Ferenc latin nyelv iránti elkötelezettségét jól mutatja, hogy fennmaradt leveleinek nagyobb részét ezen a nyelven írta, bár a korai leveleit gyakran magyar nyelvű utóirattal egészítette ki.

Az egyéb idegen nyelvek között ugyanakkor megfigyelhető bizonyos rangsor, amely a korabeli nyelvismeretről vallott nézetekre is rávilágít. 1536-ban Batthyány Ferenc így buzdítja nyelvtanulásra Kristóf unokaöccsét: „*Továbbá mikor írsz énnekem, bátor deákul is ird, hogy el ne feledjed és hogy lássam minemű deák vagy. Az magyar nyelvet el nem feleded, a deák nyelv kedig szükségesb léssen neked idővel, mint az német nyelv.*” (Hegedüs–Papp 1991: 317). 1537-ben pedig ezt írja: „*A cseh szóért érte lígy hogy megtanuljad, azt te kennyen meg tanulhatsz, csak akarjad, miérthogy tótul tudsz.*” (Hegedüs–Papp 1991: 330).

Kristóf bizonyára jól megtanult latinul, mert amikor 1537-ben rábizza egy adósság behajtását, így oktatja: „*Ha Slyk mondanája hogy nem tudja az én deákom írását megolvasni, mondjad te hogy im én meg olvasom és megmagyarázom kegyelmednek. Azért olvasd meg neki és megmagyarázzad!*” (Hegedüs–Papp 1991: 351).

Mivel a családnak a birtokai elszórtan, egymástól távol, idegen nyelvi környezetben is voltak, Batthyány Ferenc fontosnak tartotta, hogy unokaöccse beszélje az érintett idegen nyelveket. A források alapján a magyar mellett latin, német, szlovák (tót), cseh nyelveket tanulta.

Batthyány Ferenc felesége, Svetkovics Katalin – mint általában a korabeli nők – nem tudott latinul, ez több leveléből is kiderült. 1538-ban írja: „*Jó uram jó fiam megértettem leveledet, kit énnekem magyarul írtál vala, kit kedig deákul írtál, arra uram választ tett.*” (Terbe 2010: 59). Egy 1569-ben kelt levélben is hasonló gondokra panaszkodik: „*Toábbá megértettem az keged levelét. egy részét de nem mindenestül, mert én nem tudok deák írást. Most a deákom sincs itthon. azért kérem, keg. hogy ne írjon keg. énnekem deákul levelet, hanem magyarul.*” (Terbe 2010: 167)

Németül viszont tudott, erről az egyik levél utóiratában saját kézírású német szöveg és aláírása árulkodik (Terbe 2010: 200). Érdekes adalékul szolgálhat az egyik megjegyzése, miszerint: „*Az minemű horvát szót k. énnekem írt, annak én igen nevettem*” (Terbe 2010: 194). Tekintve, hogy a Batthyány és a Svetkovics család birtokainak jelentős része Szlavóniában volt, nem zárható ki, hogy horvátul is értettek.

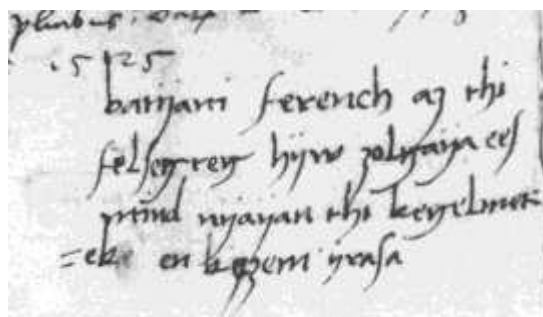
7. Amikor egy zárt korpusz alapján próbáljuk meg egy rég elhalt személy nyelvhasználatát rekonstruálni, korlátozottak a lehetőségeink, teljes sikerre sohasem számíthatunk. Szerencsés esetben azonban néhány jellemző vonást megragadhatunk.

7.1. A rendelkezésre álló misszilisek közül elsőként azokat a leveleket, levélrészleteket vizsgálom, amelyek a bán sajátkezű írásával készültek. A mindössze tíz darab hosszabb-rövidebb részlet alapján teljes képet nem, de korlátozott következtetéseket már lehet tenni Batthyány Ferenc helyesírási és nyelvjárási sajátosságaira vonatkozóan.

7.1.1. A levelek paleográfiai szemrevételezése alapján egy gyakorlott, határozott vonalvezetésű kézírásról beszélhetünk. A betűk inkább különállóak, a levélíró ritkán köti össze őket a szavakon belül. Többnyire minusculát használ, maiuscula nemigen fordul elő a szövegben.

1. kép

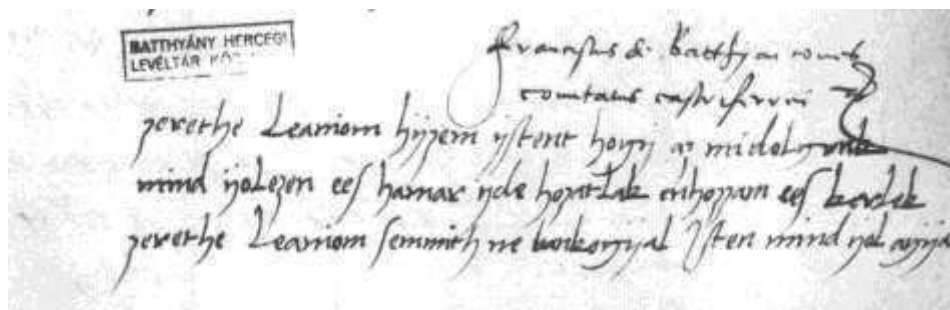
Batthyány Ferenc sajátkezű aláírása, Gradistye, 1525. június 3.
(Hegedűs–Papp 1991: 117)



A jellegzetes kézírást könnyű elkülöníteni a deákok által írt szövegektől.

2. kép

Batthyány Ferenc feleségéhez írt levelének utóirata,
Varasd, 1527. szeptember 7. (Hegedűs–Papp 1991: 152)



7.1.2. Helyesírási rendszerét illetően a kancelláriai hagyományokat követi, mellékjeles betűk nem fordulnak elő a levelekben.

A **magánhangzó** hosszúságot betűkettőzéssel jelöli az *á*, *é* és *ó* esetében: baan, meeg, haat; keez, keet, ees, egeseekbe, eeek; adoosagomrvl;

az *u-t* általában *v*-vel jelöli: vtannam, lasvk ('lássuk?'), tvdod;

az *ö* és *ő* jelölésére az *ew* betűkapcsolatot használja: tewle, felewl, tewb[\square], jewz;

az *ü* és *ű* jelölésére a *w-t*: wket.

Az *ö* és az *ü* egyébként nagyon ritkán fordul elő, mivel a levelek erős illabiális sajátosságokat mutatnak.

A mássalhangzók tekintetében:

a c-t c-vel: herceknek;

a cs-t ch-val: kenchtarto, keelcheginkken, chñnalok, tarchon;

az sz-t z-vel: zerethe, jewz, zedi;

a palatálisok közül a gy-t betűkapcsolattal és g-vel is: bankogñal, agñla, hogñ, germeket, leeg erte;

az ny-t általában ni-vel: leaniom, nivgodalomra;

a ty-t tñ-vel: atñad, batñani.

A rövid szövegek miatt nem található minden betűjelölésre példa.

7.1.3. A levélíró nyelvjárására vonatkozó megállapításokat is nehezíti, hogy kevés sajátkezű szöveg áll rendelkezésünkre, a legfőbb tendenciák azonban így is megmutatkoznak. A levélrészletek alapján egyértelműen illabiális nyelvjárási sajátosságok jellemzik Batthyány Ferencet.

Gyakran találni i-ző formákat: ñmaga, kñzette, fellñl, tñle, ñtñle (‘ötőle’), ñ (‘ő’), Istentñl, erdemlettink;

máshol e-t az ő és ő helyett: keelcheginkben, zerethe, tertenik, fele, (‘felől’).

Némely esetben a mai i-s forma helyett nyíltabb, e-s alakok vannak: kevantak, kenchtarto, kernalnak.

7.2. A Svetkovics Katalinhoz írt első levelek (Hegedűs–Papp 1991: 127, 133, 135, 153) egy meglehetősen feszült időszakban keletkeztek: egyrészt a mohácsi ütközet előtti hetekben, napokban, illetve 1527. szeptember–októberben a Varasd elleni ostrom körül (Hegedűs–Papp 1991: 127, 133, 135). A latin nyelvű levelek végén a sajátkezű sorok célja a feleség megnyugtatósa, biztatása (ne feledjük, 1526-ban még csak két éves házasság, Katalin 20 év körüli lehetett).

Noha ezekben az utóiratokban nem várható, hogy a klasszikus levélszerkezet megjelenjen, néhány fontosabb elem így is megtalálható.

A szerző a leveleket mindig megszólítással kezdi és a bensőséges hangú sorokat aláírás zárja. A megszólítások – *szerető Kata, Jó Katus szerető leányom* – és az aláírás – *az te atyád* – utal a köztük lévő nagyobb korkülönbségre, de a gyengéd érzelmekre is. Mivel Katalin nem tudott latinul, ezért a sajátkezűleg írt magyar sorok különös odafigyelésről árulkodnak. (Az idő múlásával ez a megszólítás változott, az 1540. szeptember 26-ai – deák által írt – levélben mindebből már csak *jó leányom* maradt [Hegedűs–Papp 1991: 545].)

A korai levelek közös jellemzője, hogy alig néhány sorból állnak, legfőbb üzenetük: „*semmit ne bánkódjál, Isten mind jól adja*”.

Érdekes adalék lenne a házaspár kapcsolatát a misszilisek alapján bemutatni, azonban csak nagyon kevés forrás áll rendelkezésünkre. A magyar nyelvű Svetkovics-misszilisek között nincs a férjhez írott levél, latin is csak néhány. Batthyány Ferenc től is csak pár olyan levél maradt fenn, amelyet a feleségéhez írt.

7.3 A levelek – beleértve a diktált leveleket is – gyakran tartalmaznak beszélt nyelvi elemeket, szólásokat, helyzetmondásokat. Ezáltal nagyon színes, élvezetes olvasmányok is egyben.

A kiragadott példák nyelvészeti szempontból érdekes adalékok a beszélt és az írott nyelv viszonyára, azok átjárhatóságára. Pusztai Ferenc (2005: 333) a középmagyar kori beszélt nyelvre vonatkozó nyelvhasználati minősítések írott szövegbeli előfordulásai kapcsán világít rá, hogy az írott nyelv erősödő mintaértékének legjobb példái az írott nyelvbe be nem jutó, a beszélt nyelvben megrekedt, oda rekesztett elemek népes halmaza. Létezésüket a határokat átlépő vagy széttörő szövegtípusok, szituációk bizonyítják. A misszilisek beszéltnyelvibb jellegét többek között a levélíró írás- és beszédkézsége adja. Batthyány Ferenc e tekintetben különösen jó alanyul bizonyul.

Sokat idézett az 1526. augusztus 1-jén kelt levél tréfás, bizalmas mondata, amely jól jellemzi Batthyány szókimondó stílusát: „*ha élek, és tisztességemre jevek haza, ezt fogadom, hogy otta egy gyermeket csinálok*” (Hegedűs–Papp 1991: 133).

A magyar nyelvű levelek többsége unakaöccséhez, Batthyány Kristófhhoz szól. Kristófot apja, Batthyány (II.) Boldizsár halála után saját gyermekeként nevelte. Viszonyuk bensőséges, a gyakori tanácsokat Batthyány Ferenc igen szemléletes stílusban hozta Kristóf tudomására: „*Mondomis hogy ne tátsd a szádat csak ide haza, és e kevés jószágra szolgálatra is érte légy!*” (Hegedűs–Papp 1991: 345). A zavaros időkben gyakran garázdálkodtak martalócok, tőlük féltve írja: „*Ha fejedet szereted, kinn ne jársz sehhol!*” (Hegedűs–Papp 1991: 549). Amikor pedig Kristóf betegségről ír, így inti: „*Mert nem kell egészséggel packálni, annál drágább marhádn nincs.*” (Hegedűs–Papp 1991: 422).

Előfordul, hogy erőteljesebb, durva kifejezéseket is használ. Például 1538-ban, amikor egyesek nem hajlandóak elmenekülni a fenyegető veszedelem elől: „*Am oda alá küldtettem Nagy Andrást, hogy lássanak, hogy ne vesszenek az áruló kurvafiaknak. Nem győzöm immár izenni, írni, hanem ha én magam megyek alá, úgy ketezem mind gyermekestől úgy hozom fel őket.*” (Hegedűs–Papp 1991: 390)

A legtöbb konfliktus a pénzkérés körül alakul ki. Kristóf gyakran kér kölcsön, úgy tűnik, nem bánik jól a pénzzel. Amikor ruhát szeretne venni, ezt a választ kapja nagybátyjától: „*Ki ruhásan akar járni, annak lenni kell honnan legyen.*” ... „*Azt hitted annak előtte hogy a jószágból ugyan mértük a pinzt. Most immár látod mint mérik és mint mérhetik.*” (Hegedűs–Papp 1991: 446)

Batthyány Ferenc egyik levelében a számára kellemetlen szituációt egy találó helyzetmondattal zárja le. Kristóf feleségét akarja Németújvárra küldeni, de Batthyáynak érezhetően nincs kedve hozzá, sorolja a kifogásokat: „*Felességed aláhózasod felől mit írsz, megértettem. Im holnap érte küldök, alá hozatom. Jóllehet hogy nincsenek igen sokan, kivel alá jőne, de gondját viselem, hogy alá*

jöjjön. Horvát Miklós ott vagyon, de felesége halálra beteg, de azért érte leszek, hogy alá hozatom. Nem sánta embernek való a nőzés, mert még az ép embernek gondja vagyon benne.” (Hegedűs–Papp 1991: 422)

8. A 16. század első felében kialakuló főúri udvartartások egyik szemléletes példája a németújvári Batthyány-udvar. A csatározásoktól sújtott ország peremterületén található vár és a hozzá tartozó birtok színes nyelvi környezetben helyezkedett el. A többféle idegen nyelv mellett a nyelvjárási változatosság is jellemzte, amely az ország különböző helyeiről az udvarba kerülő deákoknak is köszönhető.

Az udvar alapítója, Batthyány Ferenc nemcsak betöltött tisztségei és kalandos politikai pályafutása miatt lehet érdekes az utókor számára, hanem sajátos egyéni nyelvi stílusa okán is. Bár a levelezés erősen töredékes, számos vizsgálati lehetőséget kínál. Jelen tanulmányban egy kisebb csoport, a sajtókézírású levelek elemzésével igyekeztem elsődleges nyelvi portrét adni a levélíróról.

Irodalom

BITSKEY ISTVÁN 1998. Szellemi élet a kora újkorban. In: KÓSA FERENC (szerk.), *Magyar művelődéstörténet*. Osiris Kiadó, Budapest. 225–226.

FORGÁCH FERENC 1866. *Magyar története 1540–1572 Forgách Simon és Istvánfi Miklós jegyzéseikkel együtt*. S. a. Majer Fidél, bev. Toldy Ferenc, (Monumenta Hungariae Historica, II/16) Pest. 350–351.

HEGEDŰS ATTILA – PAPP LAJOS (szerk.) 1991. *Középkori leveleink 1541-ig*. Tankönyvkiadó, Budapest.

KOLTAI ANDRÁS 2012. *Batthyány Ádám. Egy magyar főúr és udvara a XVII. század közepén*. A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 14. Győri Egyházmegyei Levéltár, Győr.

PAPP LÁSZLÓ 1964. *Magyar nyelvű levelek és okiratok formulái a XVI. században*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

PUSZTAI FERENC 1999. Beszélt nyelv a középnyelvi magyarban. *Névtani Értesítő* 380–386.

PUSZTAI FERENC 2005. Nyelvhasználati minősítések a középnyelvi magyar beszélt nyelvben. *Magyar Nyelv* 332–334.

SZERÉMI GYÖRGY 1961. *Magyarország romlásáról*. Magyar Helikon, Budapest.

TERBE ERIKA 2010. *Batthyány Ferencné Svetkovics Katalin levelei 1538–1575*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.